

A kockázat jogi kezelése és buktatói

A cikk alapvetően két dologgal foglalkozik: 1) A kockázat fogalmának egy általános, jogelméleti keretben is értelmezhető módon való bemutatására törekszik. A szerző tisztában van vele, hogy a jog nem fedheti le az ésszerűtlen kockázatok teljes skáláját, de a cikk – döntéseméleti alapokon – kísérletet tesz ehhez egy „archimédeszi pontot” megadni, amely révén a racionális kockázatvállalást mérlegelni lehet. Ez azért fontos a jogi gyakorlatban, mert a kockázatvállalás értékelése esetén is működtetni kellene egyfajta „visszaható hatály tilalmát”, amin azt értem, hogy nem lehet *ex post* a kockázat mértékét nagyobbak megítélni, mint amekkorának a cselekvés pillanatában előrelátható és felvállalható volt egy (pl. szakmai standard vagy etikai kódex alapján működő) racionális kockázatvállaló attitűdöt feltételezve. 2) Példálózva, az amerikai és magyar hitelválságot kockázati szempontból értelmezi.

I. Bevezetés

Különös, hogy amíg például az aktív eutanáziát rögtön összekötjük az önrendelkezéshez való joggal,¹ az olyan extrém sportokat, mint a hegymászást már kevésbé, illetve ezeket inkább a „jó” vagy a „helyes” oldaláról közelítjük meg. Pedig itt számítanak igazán a személyes preferenciák, a szabad választáshoz való jog. Vajon különböznek-e ezek a kérdések egymástól lényegüket tekintve? Abból a szempontból nem, hogy végső soron mindegyik a szabadság, különösen a saját életünk fölött való döntés szabadságának problémakörébe tartozik, abból a szempontból viszont nagyon is, hogy mi a cselekvés télosza, célja. Szintén közös bennük, hogy a meghozott döntés mindegyik esetben óriási hatással jár „valaki másra”, az ember szeretteire, a társadalomra, az általános megítélésre. Éppen ebben rejlik az a nehézség, hogy megítéljük azt, ami történt az ismert magyar hegymászóval 2013-ban: halálát a Kancsendzönga csúcsán. Érdekes, hogy maga Eröss Zsolt érvelt² a kritikákkal szemben úgy, hogy ő semmivel sem kockáztatja jobban az életét, mint az, aki minden nap kocsmába jár, tehát extrém életvitelét kvázi „hétköznapi” választásként vázolta fel. Kijelentése, mint magyarázat, erősen vitatható, azonban azzal nehéz vitába szállni vele, hogy jogában áll extrém életvitelt élni, szabadon dönthet arról, hogy hegyet mászik-e, vagy sem; akkor is, ha családja, gyermekei vannak, és akkor is, ha fél lábát amputálták. Mint apa és férj, a társadalmi elvárásoknak eleget tesz, hiszen családjáról gondoskodik, a felesége és gyermekei szeretik. Azzal pedig, amit tesz, egyenesen példát mutat. Az életvitele bár veszélyes, de célja nem a halál, hanem az élet akarása. Nem a halált vállalja minden alkalommal, pusztán elfogadja a súlyos sérülés kockázatát és akár a halál lehetőségét is. Azonban cselekvésének konkrét célja van, ez a teljesítmény, és képzettségét, tapasztalatát tekintve, a kockázat kisebb, mint ahogy a civilek ezt megítélik. A közvélemény többsége mindaddig nem is kételkedett abban, hogy van-e joga családos emberként hegyet mászni,

---

[†] Phd politikatudomány, Phd filozófiatudomány, oktató, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar.

¹ Belgiumban 12 évvel azt követően, hogy a felnőttek számára törvényessé tették az aktív eutanáziát, 2014 februárjában a gyermekek számára is lehetővé tették, hogy bizonyos feltételek teljesülése esetén, szülői beleegyezéssel, azt kérjék orvosukat, vessen véget az életüknek. Óriási vita bontakozott ki arról, a törvényhozó feltételezheti-e azt, hogy a kiskorúak képesek önállóan döntést hozni saját életük kioltása kérdésében.

² Íme az utolsó interjú Eröss Zsolttal. [Blikk.hu, 2013. 05. 24.]

http://www.blikk.hu/blikk_aktualis/ime-az-utolso-interju-eross-zsolttal-2191473 (2014. február 20.)

amíg sikeres volt. Sőt, mindezek a tényezők csak fokozták a teljesítmény elismerő megítélését: egyszerre volt ő Sportember, Apa, Férj és Férfi. Mint ahogy ebben a sportban a veszélyes hegygerincek megválasztása, az oxigénpalackok, a serpák segítségének elhagyása mind-mind a teljesítmény értékét növelik, ezzel párhuzamosan azonban a baleset kockázatát is. A közvélekedést alapvetően a sikertelenség változtatta meg, akkor jöttek elő a vakmerőség vádjával, hogy nem kellett volna, nem lett volna szabad kétgyermekes apukaként, fél lábbal hegyet mászni.

A valóság nem mindig alakul az eredeti szándékok és számítások szerint. Ezt illusztrálja az Egyesült Államokban 2007-ben kirobbanó jelzálogpiaci válság ügye is. Az amerikai gazdaságban a megelőző évek során – a jegybank legfőbb feladatával összhangban lévő monetáris politikát használva – alacsony jegybanki kamatokat alkalmaztak, amely miatt likviditásbőség lépett fel a piacon. A kereskedelmi bankok – szintén fő feladataikat ellátva – igyekeztek a befektetésre váró rengeteg pénz számára ügyfelet találni, például vonzó lakásvásárlási hitelek ajánlgatásával. Az elsődleges, prima ügyfelek fogyatkozó száma miatt azonban kezdték elfogadni a kevésbé biztos (ún. *subprime*) klienseket is, akik hitelképessége vitatható volt, ám a pénzbőség idején egymással versengő pénzügyi intézetek engedtek szigorúságukból; úgy számoltak, elvben racionálisan, de óvatlanul, hogy ha az ügyfél fizetéseképtelenné válik, akkor az ingatlan ügyis visszaszáll a pénzügyi intézetre. Amikor azután a jegybank kamatot emelt a gazdasági fejlemények miatt, ezek a gazdasági tényezők együttesen a *subprime* ügyfelek törlesztési képességét is erősen meggyengítették, és a pénzügyi intézeteket kellemetlen meglepetés érte. A nem fizető adóstól ugyan visszavették a ki nem fizetett ingatlanokat, de ezt a rengeteg ingatlant nem voltak képesek időben és eredeti áron eladni a romló klímájú és túlkínálatot mutató ingatlanpiacon. Az a fedezet, ami szokásos üzleti időben kellő biztosítéknak számított, a tömeges eladások miatt a folyósított hitel töredékét hozta csak vissza. De nem csak a bankokat érte komoly veszteség. A hosszú lejáratú jelzáloghiteleket szokásossá vált forgatható értékpapírrá alakítani, és a hosszabb lejáratú pénzügyi ügyletek iránt érdeklődő pénzügyi intézeteknek eladni.³ Mivel a tapasztalat alapján, a jelzálogügyleteket kis kockázatú, jól fedezett pénzügyi terméknek ismerték el a szakma, ezek a pénzügyi intézetek örömmel vásároltak ilyen értékpapírokat. Amikor azonban tömegesen váltak fizetéseképtelenné a gyenge pénzügyi helyzetű ügyfelek, az értékpapírok birtokosai – köztük európai, ázsiai és közel-keleti bankok – hirtelen azzal szembesültek, hogy követeléseik piaci értéke az eredeti vételár töredékét éri, hiszen ki akarna tőlük fedezetét veszített értékpapírt vásárolni. Így vált az amerikai lakáshitelezési krízisből 2008-ra súlyos világgazdaságot megrongoló válság.

Ez a válság Magyarországon egy további krízissel fonódott össze, a devizahitelkárosultak mizériájával.⁴ A 2000-es évek előtt jelzáloghitelt 25%-os piaci kamattal lehetett felvenni Magyarországon, ennél olcsóbban támogatott hitelek voltak elérhetők 16-20%-os éves kamattal. Ez a lehetőség nem volt túl népszerű, és ez jól látszik a KSH akkori hitelfelvételi és lakásépítési adatain. 1997-ben például mindösszesen 9 milliárd forint lakáshitelt folyósítottak a hazai bankok, 1999-ben pedig kevesebb, mint 20 ezer új lakás épült Magyarországon. Ezen a helyzeten változtatott az első Orbán-kormány otthonteremtési programja, amelynek révén két év alatt a támogatott lakáshitelek állománya a KSH adatai

---

³ Ennek közgazdasági háttéréről részletesebben ld. Alan C. Hess – Cliford W. Smith, Jr.: A jelzálogkölcsönök értékpapirosításának összetevői. In.: Ch. James és C. Smith, Jr.: Kereskedelmi bankok. Panem-McGraw-Hill, Budapest, 1996, 237- 253.o.

⁴ Fekete Emese: Így lett Magyarország devizapokol. [Origo.hu, 2011. 08. 24].

<http://www.origo.hu/gazdasag/hirek/20110822-hogyan-terjedt-el-a-devizahitelez-es-ki-a-felelos-erte.html>
(2014. február 20.)

szerint közel 500 milliárd forintra nőtt, az újonnan átadott lakások száma pedig néhány év alatt elérte a 40 ezres szintet. Szakmai és politikai fórumokon ugyanakkor felhívták a kormány figyelmét a veszélyekre a fenntarthatóság és az ingatlanhalmozási visszaélések tekintetében. Ahogy később, az Állami Számvevőszék 2009-ben elkészült jelentése rámutatott, a program roppant kiszámíthatatlan volt, évente több százmilliárd forint állami kiadást jelentett, ezt ráadásul 15-20 évre beleégette a költségvetésbe. 2002-től, előbb a Medgyessy-, majd a Gyurcsány-kormány idején ugyan csökkentették a hitel nagyságát, de nagyon lassan, miközben brutálisan felborították az államháztartás egyensúlyát. Végül is több lépcsőben szűkítették a jogosultak körét, és visszavágták a támogatás mértékét. Mivel hazánk a közép-európai térséggel együtt európai uniós tagságot nyert 2004-ben, és közeledett az eurozónához, vonzóvá vált a pénzügyi befektetők számára, ezért dőlt a pénz a régióba. Ugyanakkor a jegybank akkori vezetése – szintén nem kevés szakmai bírálat mellett, de a gazdaság állapotára tekintettel – magasan tartotta a forint kamatszintjét. Így a forinthitelek támogatásának jelentős korlátozása megágyazott a devizahitelek tömeges elterjedésének. Az akkori devizakamatok ugyanis annyira alacsonyan álltak, hogy köszönő viszonyban sem voltak a támogatás nélküli, piaci alapon nyújtott forinthitelek kamatával, de még az új rendszerben nyújtott támogatott forinthitelekével sem.⁵ Az alapvetően elhibázott otthonderemelési program miatt a bankok már ráálltak a lakosság hitelezésére, számos új munkatársat vettek fel, új fiókokat nyitottak, így a 2000 és 2004 között kibővült kapacitásaik kitöltése érdekében, és tekintettel a Járai-féle jegybank által fenntartott magas kamatszintre, bevezették az autóhitelezésben már kipróbált devizahitelezést.⁶ 2004-től kezdődően soha nem látott verseny dúlt a hazai bankok között a devizahitelezésben. Ez nemcsak az árakban és a bővülő kínálatban, hanem a hitelfeltételek lazulásában is megnyilvánult. Hangsúlyozni kell tehát – az amerikai esethez hasonlóan – ismét az óvatlanságot, azonban az árfolyamkockázatokról szóló szakértői tanulmányokat egyetlen főbb szereplő sem vette igazán komolyan.⁷ De miért is tette volna? A múltbeli tapasztalat alapján, a 2008-as összeomlást megelőző 10 évben a forint árfolyama az euróhoz képest stabil volt, a svájci frankhoz képest pedig még erősödött is. Ki hitt volna e tapasztalat elvakító fényében egy Kasszandra jóslatnak? Különösen akkor, amikor a hitelkihelyezés kezdetén minden szereplő nagyon jól járt. Az ügyfelek egy része kis jövedelemmel és saját erővel rendelkezve, hitel nélkül biztosan nem jutott volna lakáshoz, és ha a magas svájci frankárfolyam miatt nem kerül a későbbiekben a bedőlés közelébe, akkor mind a mai napig elmondhatja magáról, hogy kevesebbet kellett visszafizetnie, mint ha annak idején forinthitelt igényelt volna. Nyertesei voltak a folyamatnak a pénzintézetek, hiszen óriási mennyiségű hitelt tudtak kiközvetíteni. Nyilván jól járt a lakáspiac és annak összes szereplője is (építőipar, ingatlanfejlesztők és közvetítők), és végül maga az állam, hiszen a gazdasági fejlődésből komoly adóbevételekhez jutott, ugyanakkor az állami támogatás szűkítésével fokozatosan csökkenő kiadásokkal szembesült. Valójában, ha nem következik be a világgazdasági válság, ha az árfolyamok nem

---

⁵ Érdemes rögzíteni néhány akkori főbb adatot: a forint árfolyama 250 HUF/EUR, illetve 160 HUF/CHF közelében mozgott. Egy 5 millió forintos, 20 éves futamidejű lakáshitelt 2005 elején 6-7%-os THM mellett lehetett felvenni, az államilag támogatott forinthitelek terhe 8,5-9,5% között mozgott, a piaci kamatozású forinthiteleké pedig 18-20% volt.

⁶ Miután 2001-ben az MNB döntött a „devizakódex” (1995. évi XCV. törvény a devizáról) végleges felfüggesztéséről, ettől kezdődően Magyarországon megszűnt a határon átnyúló ügyletek esetében mind a folyó, mind a tőketételekre vonatkozó korlátozás. A forint tőkéletesen konvertibilissé vált, Magyarország a globális pénzpiac része lett. E liberalizált szabályozás kellett a devizahitelezés mint standard lakossági termék kialakulásához. Ugyanakkor ott nincs devizahitelezés, ahol nem liberalizált a rendszer, ugyanakkor ahol liberalizált, ott sem szükségszerűen alakult ki (lásd pl. Csehország vagy Szlovákia esetét).

⁷ Az egyik legátfogóbb háttér tanulmány még a válság előtt, 2005-ben jelent meg: Bethlendi András – Czeti Tamás – Kerekó Judit – Nagy Márton – Palotai Dániel: A magánszektor devizahitelezésének mozgatórugói. MNB Háttér tanulmányok, 2005, 2. sz.

örülnek meg, és ha nem veszítik el több tízezren az állásukat, a devizahitelek talán még ma is sikertörténetnek számíthatnának. Ehelyett azonban egyéni tragédiák sokaságával és gazdasági krízissel szembesültünk.

II. A prudens magatartásról

A példák sora tetszőlegesen bővíthető lenne még, de már ezek kapcsán is számos kérdés merül fel: Vajon ha egy cselekedetnek nagy a kockázata, hol van az a határ, ahol korlátozni kell? Hol húzódik az ésszerűtlen viselkedés vagy a racionális gazdálkodás határa? Egyáltalán mi tekinthető ésszerű kockázatnak? Egzakt meghatározás e tekintetben nem született, és talán nem is biztos, hogy ez feladata az egyedi ügyekben eljáró hatóságoknak. A jog messze nem fedi le az ésszerűtlen kockázatok teljes skáláját, csak a rizikók és spekulációk azon része tartozik hatókörébe, amelyeknél a társadalomra való veszélyesség már megkívánja az *ultima ratio* alkalmazását.

Etikai szempontból a felelősség megítélése két elméletre épít: a deontikus és a konzekvencialista etikára. Előbbi szerint mindenkinek vannak kötelességei, és az a cselekvés erkölcsös, azt kell feltétel nélkül tenni, amit a kötelesség diktál. Ugyanakkor, könnyű példát adni arra, hogy belássuk: a jó szándék nem biztosíték és a tiszta lelkiismeret nem mentés, hogy valakit felmentsen egy balul sikerült cselekvés erkölcsi és gyakran a vele járó jogi következményei vállalása alól. Ezért fontos, hogy a cselekvés várható következményei alapján hozzunk erkölcsi ítéleteket, vagyis nemcsak elveinkért és szándékainkért vagyunk felelősek, hanem tetteink következményeiért is, amennyiben előrelátjuk őket (BTK-ban kizáró okok: pl. kiskorúság, elmeállapot, végszükséglet). Ez a prudens magatartás kritériuma, ez az, amit Max Weber felelősség-etikának (*Verantwortungsethik*) nevez.⁸

A felelősség végül is felfogható úgy jogi szempontból, mint egy kötelem elmulasztása, vagyis egy kötelesség megszegése miatt előállt következmények rendezésének alapja.⁹ Ez azonban azt is feltételezi, hogy létezik egy olyan személyes, alanyi kötelezettség, amelynek megsértése a felelősséget maga után vonja. Ezek a normák társadalmi magatartási szabályok formájában jelentkeznek, mégsem jelenti azt feltétlenül, hogy a felelősség jogi következményekkel is jár. A jogi felelősség határai általában ott húzódnak, ahol a kötelezettségszegés olyan mértékben veszélyes a társadalomra, hogy szükséges vele szemben az egész közösségnek, magának az államnak fellépni. De egyáltalán hogyan jellemezhető a kockázatvállalás, és miképpen ragadható meg az elfogadható mértéke? Érdeemes ismét visszatérni az etikához.

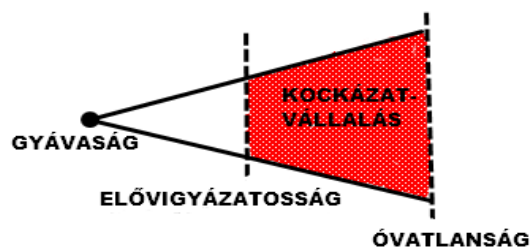
Az antikvitásban a görögök a φρόνησις (*frónészisz*), a latinok a *prudentia* szóval írták le azt a képességet, azt a sarkalatos, intellektuális erényt, ami lehetővé teszi, hogy kellően mérlegeljünk, mi jó vagy rossz az ember számára, és úgy cselekedjünk, ahogyan kell.¹⁰ Mint láttuk, a deontikus etika, az erkölcsösség azonban önmagában kevés az erényességhez, szükséges a következmények mérlegelése, amelyhez bölcs elővigyázatosságra, prudenciára van szükség. A prudens magatartás célja: a veszélyek elkerülése. Ez azonban nem félelemből táplálkozó gyávaságot jelent, de nem is óvatlanságot, amely sokszor vezet vakmerőséghez, túlzott kockázatvállaláshoz. A prudencia olyan kardinális erény, amely révén a gyávaság

⁸ Max Weber: A tudomány és a politika mint hivatás. Kossuth Kiadó, Budapest, 1995.

⁹ Marton Géza: A polgári jogi felelősség, TRIORG Kft., Budapest, 1993, 14.o.

¹⁰ Arisztotelész: Nikomakhoszi etika VI, 5, 1140 a-b.

erénytelensége és az óvatlanság erkölcstelensége között tudunk lavírozni. Valójában ezzel körvonalazhatjuk is a kockázatvállalás határait egy helyzet mérlegelésekor (1. ábra).

1. ábra: A prudencia mint a kockázatvállalás ésszerű határainak mérlegelése

III. A kockázatról

Mi is a kockázat? A szakirodalmak a kockázat számos definícióját ismerik, lényegében attól függően, hogy mit vizsgálunk, és így ezek a definíciók meglehetősen specifikusak. A különféle definíciós megközelítések egymást jól kiegészítik, mivel eltérő szempöngböl vizsgálódnak. Az 1. táblázat¹¹ szemlélteti az egyes definíciók kockázatról alkotott főbb nézeteit:

		Technikai	Közgazdasági	Pszichológiai
Nemkívánatos hatások	Köre	Fizikai, kémiai, biológiai	Bármilyen	Bármilyen
	Mérése	Természetes skálán	Hasznossági skálán	Pszichológiai (például pszichometriai) mérési skálán
Bizonytalanság	Mértéke	Objektív valószínűség	Objektív vagy szubjektív valószínűség	Szubjektív valószínűség
Kockázat	Mértéke	Várható (kár)érték	Várható (negatív) hasznosság	Szubjektív elvárt kockázat
A kockázat kontextusa	Típusa	Objektíve létező	Objektíve létező	Objektíve létező

1. Táblázat: A kockázat fogalmi tematizálása

Minden pénzügyes tudja például, hogy egy olyan adat, hogy egy befektetés 5%-ot, 15%-ot vagy 50%-ot hoz, még értékelhetetlen információ, döntési szempontból. Hiányzik mellöle ugyanis egy másik szám, ami a befektetés kockázatát jeleníti meg. A két adat együttese az, ami értékelhető információt nyújt. A pénzügyi kockázatnak, a kockázatotott érték (VAR) mérésének számos módja van a pénzügyek elméletében, amelyek között igen komoly

¹¹ Forrás: Faragó Károly –Vári András: Kockázat. In: Zoltayné Paprika Zita (szerk.): Döntésemélet. Alinea Kiadó, Budapest, 2002, 472. old.

matematikai modellek is vannak,¹² azonban ezek a technikák jellemzően pénzügyi termékekre vannak kidolgozva.

Egy másik meghatározás alapján,¹³ amellyel valaminek a környezetre gyakorolt hatását mérik, a kockázat nem más, mint rizikófaktor, aminek értéke: $R = W \cdot K$, ahol W a bekövetkezés valószínűsége, K pedig a következmény súlyossága. (Bizonyosság esetén $W = 1$, halálesetben $K = 1$.) A valószínűség értelmezése szerint, ha N személy mindegyikét ugyanakkora R kockázatnak tesszük ki, akkor a *kollektív kockázat*, azaz a várhatóan okozott halálesetek száma: $N \cdot R$. Hogy egyszerűen beszélhessünk, vezessük be a *mikrorizikó* fogalmát: ez $R = 1/1.000.000 = 10^{-6}$ kockázat, vagyis ha egymillió embert egy mikrorizikó kockázatnak teszünk ki, akkor 1 halálos áldozat várható. 1987-ben Kalifornia állam népszavazáson 2/3-os többséggel elfogadta az *Ismeret joga (The Right to Know)* néven emlegetett törvényt, amely többek közt kimondja, hogy egy embert sem szabad tudva vagy tudatlanul olyan kémiai hatásnak kitennünk, amely rákos vagy genetikai károsodást okoz, anélkül, hogy e veszélyre előzőleg felhívni a figyelmét. A kaliforniai jogászok megállapodtak abban is, hogy $R_{max} = 10$ mikrorizikó a figyelmeztetés nélkül maximálisan okozható kockázat mértéke. Ezért kellett például minden pakli cigarettára rányomtatni a figyelmeztetést, hogy a dohányzás káros az egészségre. Tíz mikrorizikó: sok ez vagy kevés?

Számításokat végeztem a rendelkezésre álló adatok alapján, hogy az eddigi idők legpusztítóbb világméretű járványa, a spanyolnátha, ami csak 1918-ban több áldozatot követelt, mint az egész első világháború, vajon mekkora rizikófaktorot jelentett, és ez a szám 10.000-es nagyságrendűnek bizonyult; összehasonlításképpen, a közelmúlt nagy járványa, a 2009-es H1N1 mikrorizikója csak 200 körülnek adódott.¹⁴ Az éves 10 mikrorizikó kockázat önmagában kicsi, sokan a foglalkozásuk, a hobbijuk vagy akár a közlekedés miatt ennek többszörösének teszik ki magukat. De kiszámíthatjuk a kollektív kockázatot. Ha egy országban megengedett 10 mikrorizikó figyelmeztetés nélküli maximális kockázat, akkor Magyarország 10 milliós lakosságának ($N = 10^7$) minden egyes polgárát éri, ez pedig $N \cdot R_{max} = 10^7 \cdot 10^{-5} = 100$ várható halálesetet jelent. A fent megengedett kockázat ebben a megvilágításban már nem is tűnik olyan csekélynek. Megjegyzem, hogy a mikrorizikó fogalmát és a 10 mikrorizikós mértéket a magyar joggyakorlat valóban átvette.¹⁵

Peres ügyekben a kockázatot – az amerikai Learned Hand bíró nyomán – úgy definiálhatjuk, mint valószínű kárt. E meghatározásban a kockázat két fontos dimenziója tűnik fel. Az egyik a valószínűség, mivel sohasem tudhatjuk teljes bizonyossággal megjövendölni a kárt okozó esemény bekövetkezését. A kockázat másik dimenziója a lehetséges kár értéke, amit többnyire pontosan meg tudunk határozni attól függően, hogy az adott lehetséges esemény pontosan milyen körülmények között következik be. Vegyünk két illusztráló példát!

1. példa: Rendelkezünk valamilyen termékből 100.000 darabbal, amit későbbi felhasználás céljából vettünk, 100 Ft/db egységáron, azaz 10M Ft tőkét árukészletben kötöttünk le. Ezzel a termékkel sokfelé és régóta kereskednek, így viszonylag bőséges információval rendelkezünk a termék árainak múltbéli alakulásáról, valamint a közeli jövő keresleti és kínálati viszonyairól. Nyilvánvaló, hogy ha a termék piaca gyengül, akkor minden egyes csökkenő forint 100E Ft veszteséget szenvedünk, azaz kárunk értékét

¹² Philippe Jorion: A kockázattal érték. Panem Kiadó, Budapest, 1999.

¹³ Marx György: Születni veszélyes. Magyar Tudomány 1999/1, 9-27.o.

¹⁴ Említsünk meg azonban két fontos pozitív tényezőt 1918-hoz képest: nem volt világháború és volt oltóanyag.

¹⁵ A Kémiai biztonságról szóló 2000. XXV. Tv. 34.§. és A munkahelyek kémiai biztonságáról szóló 25/2000. (IX.30.) EüM-SzCsM együttes rendeletének 3.§. m) és n) pontjai.

pontosan tudjuk. Tapasztalataink alapján úgy becsüljük, hogy 5% a valószínűsége, hogy egy hét múlva az ár 95 Ft alá csökken. Az árcsökkenés kockázatát úgy fogalmazhatjuk meg, hogy egy hét múlva 500.000 Ft-ot kockáztatunk 5% valószínűséggel. Ezzel a megfogalmazással elvben értékelhetővé és kezelhetővé tettük a kockázatot.

2. *példa:*¹⁶ New York kikötőjében egy vontatóhajó legénysége el akart kötni egy uszályt, és mivel nem találtak egyetlen embert sem az uszályon, aki segített volna, maguk próbálkoztak eloldani azt. Ez azonban rosszul sikerült, és az elszabadult uszály összeütközött a felperes hajójával, ami ezután a rakománnyal együtt elsüllyedt. Nem volt precedens, hogy felelősség terheli-e az uszály tulajdonosát, ha az így elszabadult uszály kárt okoz a többi szállítóeszközben. Ezen eset 1947-ben került a bíróság elé, és az ítélező Learned Hand bíró a következőképpen okoskodott az ítélet során. Először számításba vette sorra a vízi baleseteket okozó tényezőket: 1) annak valószínűsége, hogy a hajó elszabadul [p]; 2) a kár értéke, amit az ilyen esemény okoz [v]; 3) a megelőzésre költendő óvintézkedések költségei [c]. A bíró logikája az volt, hogy az alperes akkor felel a gondatlanság alapján, ha a cselekmény kockázata (vagyis egy káresemény bekövetkezésének valószínűsége [p] és a káresemény által okozott veszteség [v] szorzata) meghaladja azoknak az óvintézkedéseknek a költségét [c], amelyekkel a káresemény elkerülhető lett volna: $v \cdot p > c$. Ezt nevezik *Hand-szabálynak*, és gyakran használják azóta is az USA bíróságai a vétkesség megállapítására.

Jegyezzük meg, hogy a Hand-szabály a kockázat mértékének meghatározásakor tulajdonképpen mindhárom megközelítési módra épít, amit az 1. táblázatban bemutatunk. Valószínű kárértékkel dolgozik, a döntésemélet Bayes-elvét használva (várható hasznosság), és szakértői becslésekre támaszkodik (szubjektív elem).

Mivel a kockázatot nem csak objektív tényezők határozzák meg, így valamelyest egy szubjektív fogalom is. Ez két szempontból is értendő. Bár szokták azt mondani, hogy „cégünk kockázatot vállal”, valójában egy vállalat vagy szervezet közvetíti a kockázatot. A kockázatkezelés egyik nagy kihívása a *morális kockázat*, amikor a döntési helyzetben lévő és a kockázatok hatását elszenvedő szereplők nem ugyanazok.¹⁷ A kockázat szubjektív abból a szempontból is, hogy különbözőek a döntéshozók *kockázatvállalási attitűdjei*.¹⁸ Tekintsük a következő kísérletet!

Kahnemann-Tversky kísérlete: Hogyan járna el egy járvány esetén, amely 600 embert érint?

1. csoport

A opció: 200 embert sikerül megmenteni; <<<

B opció: 1/3 eséllyel 600 ember megmenekül, 2/3-al senki sem menekül meg.

2. csoport

C opció: 400 ember meg fog halni;

D opció: 1/3 eséllyel senki sem hal meg, 2/3 eséllyel mindenki meghal. <<<

2. ábra: Kahnemann és Tversky egyik neves kísérlete

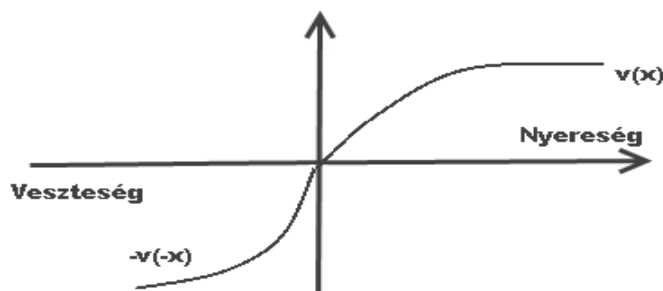
¹⁶ Robert Cooter – Thomas Ulen: Jog és közgazdaságtan. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2005, 364-365.o.

¹⁷ Vincze János: Fejezetek az információ közgazdaságtanából I. A morális kockázat. Közgazdasági Szemle 1991/2, 134-152.o.

¹⁸ Szántó Richárd – Wimmer Ágnes – Zoltayné Paprika Zita (szerk.): Döntéseink csapdájában. Viselkedéstudományi megközelítés a döntéseméletben (szöveggyűjtemény). Alinea Kiadó, Budapest, 2011.

A két csoport azonos döntési helyzetben van (A–C és B–D lényegében átfoglalmozva ugyanazt jelenti), mégis több mint 70%-ban mást választanak a kísérleti személyek a két csoportban: az 1.csoport A-t, a 2. csoport D opciót választja. Mi lehet ennek az oka? Daniel Kahneman és Amos Tversky több évtizedes aprólékos kísérletező munkával kimutatták, hogy a döntéshozók az alternatívák értékét nem önmagukban tekintik, hanem hogy jóléti szintjükben milyen változást eredményeznek. Ezek a kutatók azt állítják, hogy a döntéshozók az alternatívákat a nyereség és veszteség terminusaiban értékelik, még hozzá a kiindulási alaphelyzethez képest, vagyis fontosabbnak tartják a *status quo*hoz viszonyított változást, mint az alternatívák abszolút értékét.

Tehát a magyarázat a fenti kísérlet különös eredményére az lehet, hogy az emberek másként viszonyulnak a kockázathoz nyereségekben gondolkodva, mint veszteségekkel számolva: az első szituációban kockázatalutasítóak, mert nyereségekben gondolkodnak, míg a második szituációban, ahol veszteséggel szembesülnek, kockázatvállalónak bizonyultak. A nyereségek és veszteségek viszonylatában megmutatkozó aszimmetriát a döntéseméleti irodalomban *tükrözési hatás*nak nevezzük: ha a referenciapont megváltoztatásával a veszteségeket nyereségnek tüntetjük fel, vagy fordítva, akkor az emberek kockázati magatartására hatást tudunk gyakorolni. E kísérleti eredmények fényében, Kahnemann és Tversky egy kimenetel-orientált modellt dolgoztak ki, *kilátáseméletnek* („*Prospect Theory*”) nevezve.¹⁹ A kilátásemélet főtétele az, hogy a döntéshozók értékelő-függvénye meredekebb a veszteségek tartományában, mint a nyereségek tartományában (3. ábra).

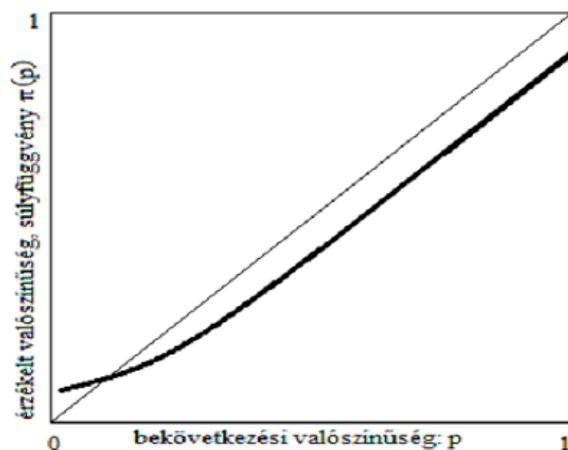
3. ábra: A döntéshozók kockázatot értékelő függvénye a kilátásemélet alapján

A kutatók azt is kimutatták, hogy

- adott arányú veszteség elszenvetését csak kétszer akkora nyereség kompenzálhatja: $2|V(x)| \approx |-V(-x)|$. Nevezzük most el ezt a referenciapontot (az ábrán az origót) *zéró kockázat-vállalási attitűdnek*.
- az értékfüggvény által adott hasznosságértékeket nem az azokhoz tartozó objektív valószínűségekkel súlyozzuk, hanem egy súlyfüggvénnyel, amely minden valószínűség-értékhez külön súlyt rendel úgy, hogy az alacsony valószínűségeket túlsúlyozza, a magas valószínűségeket alulsúlyozza. Ez magyarázza, hogy az emberek nem megfelelően érzékelik az események bekövetkezésének valószínűségét (4. ábra).

¹⁹ Daniel Kahneman – Amos Tversky: Kilátásemélet: kockázat melletti döntések elemzése. In.: Szántó – Wimmer – Zoltayné id. munka, 91-143.o.

4. ábra: A döntéshozók súlyfüggvénye

- sokszor elkövetjük azt a hibát, hogy ha új információ jut a birtokunkba, azt nem használjuk fel megfelelően.

A túlzott magabiztosság szintén egy olyan kognitív hiba, amely a valószínűségi ítéletalkotás torzításához vezethet, ami azt eredményezi, hogy a várakozások nem feltétlenül racionálisak. Empirikus eredmények azt mutatják, hogy az emberek hajlamosak túlbecsülni a saját véleményük helyességét, vagy a rendelkezésükre álló információk pontosságát. Továbbá, és ez különösen igaz a kockázati preferenciákra, az előrejelzési torzítások (*projection bias*) arra mutatnak rá, hogy az emberek a jelenlegi preferenciájukat túlzottan előrevetítik a jövőre, és ennek köszönhetően nem megfelelő döntéseket hoznak.²⁰

IV. Gondatlanság mint a prudencia hiánya

Ha a jogilag elítélendő cselekedeteket egy skálán rangsoroljuk, akkor határt szabhatunk akaratlan és szándékos károkozás között. Mint ismert, a büntetőjogban a szándékosság és gondatlanság a bűnösség kategóriái. Ha az elkövető tekintetében sem szándékosság, sem gondatlanság nem állapítható meg, úgy a bűnösség kizárt. Gondatlanságon olyan magatartást érünk, amelynek lehetséges következményeit a jogalany előre látja, de könnyelműen bízik azok elmaradásában (ez a *luxuria* vagy tudatos gondatlanság), vagy a következményeket azért nem látja előre, mert a tőle elvárható figyelmet vagy körültekintést elmulasztja (ez a *negligentia* vagy hanyag gondatlanság). Ebben az esetben a jogalany vétkessé válik. A bűnös szándékot a jogban a latin *mens rea* fogalommal írjuk körül. E határ átlépésével válik a jogalany vétkesből bűnössé. Magát a szándékosságot is szokás még felosztani aszerint, hogy a jogalany magatartásának következményeit kívánja, vagy e következményekbe belenyugszik. Vizsgálatunk számára azonban elegendő annyi, hogy a nem vádolhatótól a különös kegyetlenségig terjedő skála mentén változik a kárt okozó alany erkölcsi, és súlyosbodik a jogi megítélése (5. ábra²¹).

²⁰George Loewenstein – Ted O’Donoghue – Matthew Rabin: Projection Bias in Predicting Future Utility. Quarterly Journal of Economics, 4/2003, 1209-1248 o.

²¹Forrás: Cooter –Ulen id. mű, 494.o.

5. ábra: A cselekvés súlyának jogi megítélése egy skálán ábrázolva

Úgy gondolom, hogy a gondatlanság felfogható a prudencia hiányaként, amelynek következménye, hogy a kockázatvállalási attitűd skáláján a döntéshozó túlságosan nagy kockázatot vállal fel. A jogalany részére felrótt előrelátás hiányát vagy a kellő körültekintés elmulasztását végül is azért bünteti a jog, mert a jogalany cselekvése átlépi az ésszerű vagy megszokott kockázat mértékét, és így társadalmilag veszélyessé válik. Kahneman és Tversky kísérletéhez visszatérve, a zéró kockázatvállalási attitűdhöz képest való elmozdulásról van szó, olyan a racionális kockázatvállalást meghaladó mértékig, amelyet veszélyesnek ítélnék, azaz már a közösség részéről nem tolerálható²² (6. ábra).

6. ábra: A gondatlanság, mint a torz kockázatvállalás és a prudencia hiánya

Ha ebben igazam van, akkor ez azt jelenti, hogy a gondatlanság megítélésekor valójában a cselekmény kockázatának jogi értékelése is megtörténik. Gyakorlati szempontból fontosnak tűnik, hogy hol az a határ, amit már nem szabad átlépni. Ennek megítélése roppantul nehéz feladat, sokszor csak a véletlenül múlik, hogy a kétes magatartás, mikor torkollik tragédiába, mikor fordul át bűncselekménnyé. Ugyanakkor a kötelességszegő cselekményt a kár hiánya sem mentesíti. Például, a vagyonkezelő vagy a vezető tisztségviselő kötelességszegésétől függetlenül, a cégvezetésnek – ha azt észleli – nyilvánvalóan mindent meg kell tennie a fenyegető kár elhárítása érdekében. Amennyiben ennek elhárítása a menedzsment határozott fellépése, vagy más körülmények folytán (pl. az ellenérdekű fél nem vállal egy nemzetközi jogi procedúrával együtt járó, bizonytalan kimenetelű pereskedést) sikerre vezet, az még nem menti fel a kötelességszegő személyét. Terhére ilyen esetben is minimálisan a hűtlen kezelés kísérlete megállapítható.

²² Példánkban a vakmerőség irányába történő gondatlanság esetét említettük, de elképzelhető olyan jogi eset, hogy akár a túlzott gyávaság miatt minősül valaki bűnösnek. (Vö. Mészáros Ádám Zoltán: A veszély vállalásának elméleti és gyakorlati problémái. Jogelméleti Szemle 2013/4, 93-100.o.)

Fentebb láthattuk az amerikai jogi gyakorlatban alkalmazott Hand-szabályt, amely az elővigyázatosság társadalmilag hatékony szintjét kísérli megcélolni. Azonban ehhez sokszor rengeteg információra van szükség és az okozott kár becslése is igen nehéz feladat. Így a Hand-szabály alkalmazásának alternatív módját jelentheti az, ha a jog a szokás vagy a gyakorlat alapján kényszeríti ki az elővigyázatosság megfelelő szintjét, ami biztonságot nyújt, mégsem ésszerűtlen. Ez a jogi szabályozás ugyan többletköltségeket ró a döntési szituáció szereplőire, azonban leszűkíti az információ-szükségletet, és a jogi ítékezést is leegyszerűsíti. Erre említhetjük példaként a gépkocsik sebességhatárának rögzítését. Ugyanakkor, a jogi gyakorlatban a kockázatvállalás értékelése esetén is működtetni kellene egyfajta „visszaható hatály tilalmát”, amin azt értem, hogy nem lehet *ex post* a kockázat mértékét nagyobbnak megítélni, mint amekkorának a cselekvés pillanatában előrelátható és felvállalható volt egy racionális kockázatvállaló attitűdöt feltételezve.²³ De vajon nem ezt tette-e a publikum és egyes szakértők a magyar hegymászó vagy a devizahitelek esetében, tekintve az *ex ante* és *ex post* történő megítélés között tapasztalható nyilvánvaló diszkrepanciát?

A magyar jogi fórumok is – megítélésem szerint – ebben a „visszaható hatály tilalma” szellemében döntöttek. A Kúria Polgári Kollégiuma 2013. december 16-i ülésén jogegységi határozatban mondta ki többek között azt, hogy a devizahiteles szerződések nem tekinthetők érvénytelennek pusztán az adóst terhelő árfolyamkockázat miatt. Az Alkotmánybíróság 8/2014. (III.20.) pontosító jellegű határozata szerint, bár a törvényhozás jogosult módosítani magánszerződéseket (különösen a hosszú évekig fennálló szerződési jogviszony esetén), de csak akkor, ha valamely körülmény nem volt előrelátható, az a felek lényeges jogos érdekét sérti, és túlmegy a normális változás kockázatán. A devizahitel-szerződések végül is besorolhatók e feltételek alá, de az AB azt is kimondta, hogy egy ilyen jellegű törvényben érdekegyensúlyra kell törekedni (a kötelmi jog hagyományos *pacta sunt servanda* jogelvének szellemében), ezért a drasztikus megoldások (pl. végtörlesztés) nem elfogadhatók.²⁴

Az egész ügy tárgyalása kapcsán azonban bennem maradt két hiányérzet. Először is, hogy a devizahitel-szerződések esetében, mi tekinthető még racionális kockázatvállalásnak? Az igazság az, hogy a válság kirobbanásáig a kockázatokat közvetlenül viselő ügyfelek szempontrendszerét alig vizsgálták még a hazai szakmai folyóiratokban sem. Az általam feltalált egyetlen ilyen munka Bodnár Katalin 2006-ban megjelent empirikus tanulmánya.²⁵ Ebben a szerző vészjóslóan kimutatja, hogy a magyar kis- és középvállalatok devizakitettsége nagy, azonban többségük nem kezeli megfelelően árfolyamkockázatát, inkább a törlesztőrészletük minimalizálására törekednek, és emiatt a devizaadósság az árfolyamkockázatukat növeli. Vagyis a KKV nagy része alulbecsülte az árfolyamkitettséget, és semmilyen tudatos kockázatkezelési technikát nem alkalmazott. Ez empirikus megerősítése annak, amit fentebb állítottam az *ex ante* és *ex post* megítélés közötti diszkrepanciáról, és a jelenséget döntéseméleti szempontból tekinthetjük úgy, mint az előrejelzési torzítások egyik esetét. De, ahogy arról a bevezetésben már szóltam, ez valójában nem volt „irracionális magatartás” a szereplők (KKV és bankszféra) részéről, a gazdasági gyakorlatot követték, a sokszor fennkölt hangoztatott „minden elmélet annyit ér, amennyit a gyakorlat igazol” szellemében. Felismerték már régen ezt a fajta attitűdöt a döntéseméletben is, amit – Herbert Simon nyomán – *korlátozott racionalitás*nak neveznek. Ez a felismerés ténylegesen azon

²³ Azért kell ezt feltételezni, mert a tolerálható határt kell mérlegelni. Ismét megjegyezzük azonban a másik végletet, azaz a kockázat-averzió mellett is átléphető egy olyan határ, ami már felróható a cselekvő számára.

²⁴ Megítélésem szerint már az is vitatható rendelkezés volt a magyar kormány részéről, amikor a devizában eladósodott helyi önkormányzatok adósságainak közel felét a költségvetés átvállalta. S éppen azért, mert ez is morális kockázatként értelmezhető, mivel az intézkedés végső eredménye az, hogy az érintett döntéshozók következmény nélkül hozhattak olyan döntést, amit az ország minden lakosa fizet meg.

²⁵ Bodnár Katalin: A hazai kis- és középvállalatok árfolyamkitettségeinek vizsgálata kérdőíves felmérés eredményei alapján. MNB-szemle, 2006. június, 6–12. o.

alapul, hogy az emberek döntéshozóként sokszor a gyakorlatban bevált vagy megtanult sémák alapján döntenek, még akkor is, ha azok ésszerűtlenül kockázatosak, nem megalapozottak, vagy akár alapvetően hibásak.²⁶

A másik hiányérzetem a magyar állam felelősségének felvetése, ami úgy gondolom, hogy a gazdaságpolitikai döntések és a (fiskális és monetáris szintű) szabályozás nagymértékű morális kockázata miatt megáll, és ennek összegző hatása sem tagadható a devizahitel-szerződésekre, és egészen konkrétan azokra a feltételekre, amiket az AB határozatában megnevezett. A gond csak az, és ezért az egész problémát tekinthetjük társadalmi dilemmának, hogy a devizahitelek állami megsegítésével szemben megfontolandó érvek hozhatók fel.²⁷ Például, egy nyomós érv az, ami ismételtlen egy morális kockázatot rejt magában (ezért is említem meg most itt), a következőképpen hangzik. A devizahitelből történt lakásvásárlás törlesztőterheinek megnövekedése alapján véve a középosztály problémája. Közpénzből ezek megmentése (még ha egy részük sajnálatosan le is süllyedt a válság kitörése óta, vagy egzisztenciálisan roppantaná meg a fedezetül szolgáló ingatlan elvesztése) nem igazán indokolható társadalompolitikailag, mivel az igazi rászorulóknak, a magyar lakosság közel negyedének bankszámlája sincs, nemhogy devizatartozása. Ráadásul, empirikus kutatásból kiderült az is, hogy a családok által felvett devizahitelek egy igen jelentős része nem lakásépítéshez vagy ingatlanvásárláshoz kapcsolódik.²⁸ Befejező megjegyzésem, hogy ez a kérdés így túlnő a jog hatókörén, és (Shakespeare-t megidézve) az ilyen kuszált ügyek Gordius-bogának megoldása bizony kormányzati feladat marad.

V. Befejező gondolatok

Kering egy történet a múlt századból, ami az elektromosságról, az energiáról és a törvénykezésről szól.²⁹ Úgy esett, hogy Észak-Karolinában előállított elektromossággal Dél-Karolinában működtettek egy nagy gépet. Az amerikai szövetségi kormányzat meg akarta mutatni, hogy az egyik államból átkerült valami a másik államba, így a Szövetségi Államközi Kereskedelem törvényei erre az esetre is alkalmazhatóak. Az erőmű emberei viszont úgy vélték, hogy a szövetségi törvények nem alkalmazhatóak, mivel ha elektromosságot szállítottak volna, akkor Észak-Karolinában iszonyú sok töltés volna. A kormányzat szerint nyilvánvalóan energia került az egyik államból a másikba. Az erőmű jogászaik erre azzal álltak elő, hogy ha energiát szállítanak, akkor mutasson rá a szövetségi állam az áramló energiára. A vezetékben áramlik az energia? Vagy a vezeték körüli térben? Megoszlottak a szakértői vélemények, nem volt alkalmazható precedens, így ezen a ponton az ítélkező bíró összezavarodott. A néhány évtizeddel azelőtt felállított és nem túl egyszerű Maxwell-egyenleteket kellett volna tanulmányozni a helyes válaszhoz. Végül azt a döntést hozta, hogy kifejezhető pénzben az az érték, ami az egyik államból a másikba átkerül, tehát bár az áramlás mértékének megítélése az elektromos áram esetén nehézségekbe ütközik, nem így a pénz áramlása esetén.

Talán megmosolyogjuk ezt a bájos történetet, de ez egy jó példázat arra, hogy kulturálisan sokszínű, plurális, gyorsan változó világunkban, mi magunk is egyre gyakrabban szembesülhetünk a jogi szabályozás tökéletlenségével vagy hiányával. A közösségre

²⁶ vö. Herbert Simon: Korlátozott racionalitás (válogatott tanulmányok). Budapest, KJK, 1982.

²⁷ Csillag István – Mihályi Péter: Tizenkét érv a devizahitelek állami megsegítése ellen. [Népszabadság, 2011. 05.14. http://nol.hu/gazdasag/20110514-tizenket_erv_a_devizahitelek_allami_megmentese_ellen-1069371] (2014. február 20.)

²⁸ Oblath Gábor – Palócz Éva: Sérülékeny gazdaság: sérülékeny állam, sérülékeny háztartások. Társadalmi Riport, 2012, 93-114.o., Budapest: TÁRKI.

²⁹ Teller Ede: A fizika nagyszerű, mert egyszerű. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993, 126.o.

veszélyes társadalmi vagy ésszerűtlen gazdasági viselkedés mindig jóval a jog világába tartozó cselekmények elkövetése előtt megkezdődik. S egyre gyakrabban merül fel a kérdés: mi fogadható még el, mi tekinthető még ésszerű kockázatnak? Ahogy tanulmányomban próbáltam rámutatni, ez a jogi szakma és jogi fórumok előtt álló fogas kérdés, és nem igazán remélhetünk egzakt válaszokat, sőt bizonyos esetek annyira komplexek lehetnek (pl. a devizahitelek ügye, egy atomerőmű megépítése vagy a GMO-szabályozás, stb.), hogy nem is létezik „a” szakértői döntés. Csak különböző szakértői megfontolások vannak, de a végső döntés bizony politikai lesz.³⁰ Ulrich Beck a régi prófétákra emlékeztető szenvedélyességgel kiáltja oda a publikumnak, hogy a gazdagsági növekedésnek ára van. Az emberiség, ha folytatja a modernizációt, de nem válaszol a keletkező veszélyekre „reflexív modernizációval”, akkor gazdagsága további növelésére törekedve éppen önelpusztításának potenciálját fejleszti ki. Másik oldalról viszont nem tartom erre jó válasznak az ipari társadalmakban eluralkodó félelmet sem a természettudomány eredményeitől, mert ez fontos személyes és politikai kérdésekben rossz döntésekhez vezet. Kockázat-társadalom korába léptünk, mivel egyre több veszélyt építünk be társadalmi dinamizmusunkba, pl. a műszaki-gazdasági innovációkkal is.³¹ S mintegy a modern kihívásra adott válaszként, igaz ez az életvitelünkre is. „Lehet mondani, hogy a hegymászás veszélyes, de a mai fejlett világban a céltalan fiatal veszélyesebb” – ez volt Eröss Zsolt hitvallása, amit megosztott az emberekkel az utolsó vele készült interjújában. Nem érdemes félelemben, gyáván élni, de nem szabad óvatlanul, vakmerően sem. „*Navigare necesse est*” – vagyis „hajózni szükséges”, „navigálni tudni kell” – mondotta a neves római hadvezér Pompeius hajósainak, amikor viharban kellett gabonát szállítaniuk Szicíliából Rómába. Úgy tűnik, hogy készek vagyunk egyre veszélyesebben élni. Erre pedig a jognak is fel kell készülni.

---

³⁰ Az ehhez kapcsolódó politikai felelősség kérdése viszont szintén igen problematikus, vö. az ezzel kapcsolatos tanulmányokat Láncki András, Miklósi Zoltán és Molnár Attila Károly tollából (Politikatudományi Szemle, 2011/4, 16-60.o.).

³¹ Ulrich Beck: A kockázat-társadalom – Út egy másik modernitásba. Századvég Kiadó, Budapest, 2003.